

Hanácká lidová architektura a její doklady v Tovéři

Jak se na Hané stavělo a bydlelo před sto lety? Můžeme najít pozůstatky takového bydlení ještě v současných vesnicích? Naštěstí ano, i když jich není mnoho. V Tovéři se mnoho statků za posledních padesát, šedesát let velmi změnilo, ale i tak zde ještě dnes můžeme najít zajímavé doklady hanácké lidové architektury.

Nejdůležitější pro stavební vývoj každého regionu byla vždy dostupnost materiálu přímo z dané krajiny. Na Hané se ze všeho nejvíce využívala jako stavební materiál hlína, která se těžila v tzv. hlinících. Vytěžená hlína se důkladně smíchala s řezankou ze slámy a poté se z ní vyformovaly nepálené cihly vepřovice, ze kterých se po vysušení stavěly domy a hospodářské objekty. Stavět se mohlo i z tzv. válků – hliněných bochníků, které se na stavbu zdiva používaly ještě mokré. Z nich se mohly zdi budovat například tzv. technikou *opus spicatum*, kterou se vytvořilo klasové zdivo podle římského vzoru.

Velmi starým typem hanáckého obydlí byl tzv. dům v kožichu. Ten se stavěl tak, že základní kostru tvořily roubené zdi, které byly zakryté vrstvou hlíny a olíčené vápnem. Zvenku pak vypadal dům jako zděný, ale ve skutečnosti se pod hlínou skrývalo dřevo. Tyto domy v kožichu bývaly velmi často kryty došky – slaměnou krytinou. Slaměné střechy byly sice lehké a levné, ale jejich nevýhodou byla vysoká hořlavost. Marie Terezie proto za své vlády dosáhla protipožárními opatřeními toho, že se na střechy začala používat nehořlavá krytina, zejména břidlice. To vyžadovalo pevnější konstrukci zdí a hanácké stavby díky tomu zmohutněly a vyrostly do výšky.

Nejčastějším stavebním materiálem se ovšem od konce 19. století staly pálené cihly. Ty přímo v Tovéři vyráběla zdejší cihelna, která pak zanikla až v 50. letech 20. století. Zdi z pálených cihel se často ani neomítaly, protože poukazovaly na zámožnost statkáře a nechávaly se proto na odiv okolí. Takto neomítnutým zdím se říkalo rezné zdivo. Pálené cihly se často používaly i v kombinaci s dalšími materiály, jako například s vepřovicemi či kamenem a břidlicí.

Důležitými stavebními materiály byly rovněž břidlice, tzv. šifř, a hnědý kámen, které se těžily v sousedních vsích. Břidlice se využívala zejména jako střešní krytina a případně jako dláždění. Z kamene se stavěly například podezdívky a zídky za zahradami.

Jak tedy vypadal typický hanácký statek? Hlavní obytná budova byla zpravidla orientována okapově (delší stranou) ke komunikaci a ve dvoře na ni v pravém úhlu navazoval hospodářský trakt. Okapová orientace statků nebyla náhodná, nýbrž měla veskrze praktický

původ. Tím, že na sebe statky řadově navazovaly, vznikly uzavřené dvory – z jedné strany ohraničené hospodářským traktem souseda, z druhé strany chlévy a stájemi domácích. Vytvořil se tak dvůr, který byl chráněn a skýtal tak žádoucí soukromí, navíc byl lépe chráněn před nepřízní počasí.

Obytné prostory se ve starších domech členily na vstupní síň, jizbu (světnici – hlavní obytnou místnost) a komory. Postupně se vyvíjely další prostory – oddělila se kuchyně a vznikly další místnosti k uskladnění předmětů či potravin. Pod střechou hlavní budovy se skrývaly komory, které se během modernizací transformovaly v obytné prostory – dům se pak o něco navýšil.

Významnou osobností v Tovéři byl Josef Vajda, který se zasloužil o cennou fotografickou dokumentaci obce a byl také uznáván jako pokrokový a velmi úspěšný statkář. Již ve 40. letech měla jeho usedlost (č.p 11) jako jediná v obci ústřední topení, elektrickou troubu, automatickou prádelnu, telefon a samostatnou zámečnickou dílnu a autogenem.

Právě velký statek č.p 11 je zajímavým dokladem původního místního stavitelství. Tento dům byl značně přestavěn na počátku 20. století, kdy se z přízemního transformoval na patrový a s novou výměnou se tak stal jedním z největších ve vsi. Na stavbu se použily pálené cihly, které byly z návesní strany omítnuté, ale ze strany dvora byly ponechány režné. Čelní strana má dosud pozůstatky zdobných říms, které patřily k oblíbeným estetickým prvkům. Okna sice již nejsou původní, zato vstupní dveře se dochovaly dodnes – mají již přes sto let.

Velmi zajímavým konstrukčním prvkem, který se v dnešních hanáckých vesnicích vyskytuje jen zřídka, jsou obloukovité arkády, které lemovaly hospodářský trakt v rámci dvora. Jsou dokladem nápaditosti lidové architektury a zároveň měly praktické využití. V Tovéři jsou dokonce dochovány ještě u dvou stavení. Krásný doklad arkád, který čítá 9 oblouků, se nachází u již zmiňovaného domu č.p 11. Jsou postaveny z pískovce, který je zbarven do okrova a v minulosti se nad nimi skladovalo seno či sláma.

Centrum vsi, které se v Tovéři vyvinulo v obdélníkovou náves, tvořily řadově uspořádané domy, za kterými se táhly zahrady a až za nimi se rozprostírala humna. Právě v zahradách stávaly stodoly, které byly naprosto zásadními stavbami pro každého hospodáře – sloužily k uskladnění slámy, sena a nacházely se v ní mlaty. Dříve měly nejbohatší statky stodoly přirozeně všechny, v současnosti je však stodol v Tovéři pomálu. Buď byly zbourány, nebo byly přestavěny na objekty s jiným hospodářským využitím.

Během mapování pro Stabilní katastr, kdy vznikly dnes velmi ceněné indikační skici, bylo v roce 1834 v Tovéři zakresleno na 12 stodol, ze kterých měla většina nejspíše doškovou střechu. Indikační skica rovněž dokládá, že v obci bylo tehdy 28 domů. Většina stála kolem návsi, pouze 3 domy a pazderna se nacházely bokem (směrem k Samotiškám).

Starší stodoly bývaly postavené z kombinace kamenných podezdívek a pilířů, které byly vyplněné vepřovicemi, případně dřevěnými deskami. Na stavbu novějších stodol se používaly převážně pálené cihly. Orientované byly okapově, stejně jako obytná stavení, měly sedlovou střechu a byly příčně průjezdné. Pěkný příklad stodol můžeme ještě vidět na konci zahrad v jihovýchodní části obce, kde se nachází také velká stavba z režných cihel, která přesahuje velikost obvyklých stodol – má tři patra a jedná se o bývalou sýpkou, která vznikla v 40. letech 20. století.

Na první pohled se může zdát, že lidová architektura Hané postrádá v současnosti praktický smysl a že již neskýtá žádné výhody. Domnívám se, že opak je pravdou. Lidová architektura každého regionu vychází z přírodních podmínek daného území a zapadá do krajiny nejen prakticky a funkčně, ale také esteticky. V dnešních dnech mají doklady a pozůstatky starých lidových stavení také značný kulturní význam – jsou cennou součástí našeho kulturního dědictví. Je pouze na nás, zda se i příští generace budou moci tímto dědictvím inspirovat a dále jej rozvíjet.

Bc. Simona Faberová, studentka Ústavu evropské etnologie na Masarykově univerzitě v Brně

Výzkum v Tovéři proběhl za účelem dokumentace lidové architektury pro Národní ústav lidové kultury ČR.

Velký dík patří Martě Šubrtové za poskytnutí cenných informací a také fotografií.

Prameny a literatura:

Kšír, Josef: *Lidové stavitelství*. In: Bečák, Jan Rudolf: *Lidové umění na Hané*. Boskovice: Albert, 1997, s. 270–304.

Indikační skica Stabilního katastru. Tověř (1834). Dostupné z: <http://www.mza.cz/indikacniskici>